

A történelem relevanciájáról

Azaz: Ormos Mária contra Mathias Albrecht (12 254. számú ügy)

Valamivel több mint egy éve foglalkozom az apám és a nagyapám iratárával. Egyelőre válogatok, tervezek – halogatok. Nagyapám 1889-ben végzett jogot Pesten, 1893-ban nyitott ügyvédi irodát. Ennek száztizenhét éve. Azóta fennáll az iroda, ma az öcsém özvegye folytatja a munkát. Azt hiszem, minden irat megmaradt. Váltakoznak az országok, a nyelvek, rendszerek, és közben egyenletesen rakódnak egymás mellé (egyes polcokon egymás fölé) az iratok. Számomra ezek az iratok valamiféle kis házi külön bejáratot jelentenek a történelemben. Az egyik tervem az, hogy valahogyan láttassam az aktákban megjelenített külön bejáratokat. Óvatosságból egy apró üggyel kezdeném.

1944 szeptemberében vagyunk. Ezek a német megszállás végnapjai Nagybecskerekben. Az emberek a bizonytalanság és a teljes ismeretlenség (talán a bizonytalanság és a semmi) közötti mezsgyén érezhették magukat. Az élet folyik, de teljesen képlékennyé vált minden koordináta-rendszer.

Nagyapám naplójában 1944. szeptember 11-ei keltezéssel a következő bejegyzés olvasható: „IX. 11. adótárgyalás, adótételeket felemelték. Beszüntettem az adófizetést. Nem tudható ki a felvételre jogosult. A németek mindent elhordanak, kérdés az utánuk következő hatalom elismeri-e e fizetéseket. Várunk.”

Míg mindenki várt, ugyanaznap (szeptember 11-én) egy felháborodott nő jött be az apám irodájába. Ormos Mária a neve, napszámosnő. Az ő saját kezű jegyzete indítja a történetet. Feltételezem, hogy az apám megkérte, jegyezze fel a panaszát, míg sorra vár (valószínűleg egy tisztviselő segítségével). Egy 1914-es ügyirat hátlapján van Ormos Mária feljegyzése. (Papírhiány volt.) Fekete tintával íródott a szöveg, szerbül – nehezen, de olvasható. A papírlap formátuma ma már ismeretlen. Ugyanolyan széles, de öt-hat centivel hosszabb, mint az A-4-es. A kartonborító, mely az ak-

tákat tartalmazza, szintén ennek a formátumnak felel meg. A szövegből kiderül, hogy Ormos Mária becsületsértést szenvedett, elégtételt keres. A problémája teljesen békebeli. A következőket panaszozza:

„Moj kućevlasnik upao je u moju kuću bez opravdanog razloga, gde sam ja grdila svog posinka 16 godina starog Čikoš Ištvan i počeo me je vređati da sam smrdljiva kurva (büdös kurva) i matora kurva (vén kurva), da nisam supruga nego kurva svoga muža i da ja nemam polnog snošaja sa svojim mužem Ursulesku Livijus-om sa kojim živim vanbračno već 11 godina, nego sa psetom. Osim toga rekao mi je da će ubiti i mene i moga posinka ako odmah ne iziđemo iz dvorišta. Pritome me je uhvatio odnatrag i gurao me je iz moje kujine kroz dvorište ka ulici.

Osim toga rekao mi je da smo ja i moj posinak lopovi nenavodeći šta krademo.

U kući njegovoj stanujem sa mojim vanbračnim mužom od 15. V. 1943. Kućegazda ne stanuje u istoj zgradi nego ima samo kazan za pečenje rakije.

Dokaz: 1. Lazar Marija Mihajlovo 2. Čikoš Ištvan

Kada sam mu predočila da ću ga tužiti rekao je da kažem advokatu lófasz az ügyvédnek, »konjski polni ud advokatu« i da mu advokat ne može ništa jer ima novca.

Molim da se podnese krivična prijava.¹

A feljegyzés elején és végén is dátum van. Az elején szeptember 11-e, a végén szeptember 12-e. Vagy két napon át írta, vagy pedig hibázott, vagy

¹ Nagyon nehéz fordításban láttatni a szöveget, mely nemcsak a helyzettel, de a szerb nyelvvel is viaskodik. Az ügyvédi irodában és nem anyanyelvén fogalmazó napszámosnő hiteles gyarlóságait nem könnyű pontosan tükrözni anélkül, hogy az ember kifigurázás felé kanyarodna, ami méltatlan lenne – de hát lektorálni sem kelletne. Talán így valahogy lehetne fordítani: „A háztulajdonosom ok nélkül állított be a házamba, ahol éppen szidtam Csikós István mostohafiamat, és sértegetni kezdett, hogy бүдös kurva és vén kurva vagyok, hogy a férjemnek nem felesége, hanem kurvája vagyok, és hogy nincsen nemi érintkezésem a férjemmel Ursulescu Livius-szal, akivel már 11 éve élek vadházasságban, hanem a kutyával. Ezenfelül azt mondta, hogy megöl engem és a mostohafiamat, ha nem megyünk ki rögtön az udvarból. Aztán megfogott hátfelől és lökött ki a konyhából az udvaron át az utca felé.

Ezenfelül mondta, hogy én és a mostohafiam tolvajok vagyunk, nem mondva, mit lopunk.

Az ő házában lakok a vadházas férjemmel 1943. V. 15-e óta. A háztulajdonos nem lakik ugyanebben az épületben, csak pálinkafőző kazánja van itt.

Bizonyíték: 1. Lázár Mária, Szentmihály 2. Csikós István

Amikor mondtam neki, hogy perelni fogom, mondta, hogy mondjam az ügyvédnek, hogy lófasz az ügyvédnek, és hogy az ügyvéd nem tehet semmit, mert neki pénze van.

Kérem, tegyen büntető feljelentést.”

Ormos Mária, f. Care Lazarus
 43a, maderiárka.
 17. 12. a. p.

Pinter Mac megkérővel
 azaz je a magi kényű hely opor
 kanyraglasy, pörki, de am
 ja godla sony ^{prohibe} kapt
 stony titor zotomni i joca
 me je vedati da secina,
 sam modliva kony, (hidvi)
 i motova kony, da maam
 z yonca, neqa kony s
 ga maza, id ja nemam pof
 mas avozja, sa zozim maza,
 koadlesku Livius-am, sa kaji
 ziviu vambocnu ve c'ligat.
 Osim toga nekaz mi je de u
 nhtu i mane i moce pooky
 sika admal ne izitlno iz dvi
 nista. Pri tome me je uhvatio
 advokat i igovao me je iz
 moje kuzje kotz dvi i ste
 kas. mlaci.

Osim toga nekaz mi je da sam
 ja i magi pooky lopy, nera
 vadei sta bo kono

A kuis njevoj stanyje
 pa mojim vambocnu maza
 15. 11. 1943. kuis oz da se
 stanyje u istoj zovodi
 neqa ima samo pazau i
 pecenje vukije
 k'koz; Lazar Mazi k'koz
 lora 2. (k'koz k'koz) k'koz

finane.
 Kada sam un pockoila da
 cu ga kuziti, nekaz je
 da kazeu advokatu. k'koz
 az igovao me, k'koz
 pohi ad advokatu, idk my
 advokat ne moze msta
 je ima novac.
 Tak k'koz da se pooky
 pooky maza k'koz bo
 vica pooky.
 beckerel, 12. 12. 44.

X
 Ormos Mária

12254

az elején vagy a végén. (Vagy talán azt akarta jelezni, hogy az esemény történt szeptember 11-én.) Erre már sohasem derül fény. Az ügyiratokból kiderül, hogy Ormos Mária és élettársa, Livius Ursulescu, Mathias Albrecht nagybecskereki földműves házában laktak albérlőként. A háztulajdonos csak pálinkát főzni járt el néha a házába. Arra nem derül fény, hogy mi indította a vitát. (Ehhez szükség lenne arra is, hogy Albrecht úr

álláspontját is halljuk, de erre nem terjednek ki az iratok.) Voltak Albrecht Nagybecskerekén. Iskolába is járt velem egy Albrecht, de nem tudom, rokona volt-e Mathiasnak – és persze akkoriban az ügyről sem tudtam. A *Magyar Szóban* is volt valamikor egy Albrecht János újságíró. Ma már nincsenek Albrecht Nagybecskerekén. (Más németek sem igen.) Nem tudom, hogy 1944 szeptemberében valóban ok nélkül indult-e el a sértegetés, abban sem lehetek bizonyos, hogy voltak-e Ormos Máriának retorikai ripszjtjai, de mindenesetre életszerű, ahogy Ormos Mária leírja, hogy mit tett és mondott Mathias. Úgy tűnik, egy minden mást háttérbe szorító élményről van szó, mely Ormos Máriát (valószínűleg életében először) arra készítette, hogy ügyvédhez forduljon.

Abból, hogy a kulcsszavakat magyarul is odaírták a szerb szövegbe, az is kiderül, hogy magyarul folyt a szóváltás. A vád sarkalatos pontjainál a szerb szöveg egy kicsit irodai használathoz igyekszik alkalmazkodni – így jutunk oda is, hogy a magyar eredetit, a szerb (ha visszafordítjuk) „a ló nemi tagja” körülírás igyekszik magyarázni. A szereplők egyrészt a magyar napszámosnő/albérló, akinek román élettársa van, és másrészt a német földműves/háztulajdonos. Az eset az 1389-es kosovói csatában elesett mitikus szerb uralkodóról elnevezett utcában (Cara Lazara ulica 43/a) folyik. Német megszállás van, ekkor Nagybecskerekén német nyelvű ügyintézés is volt a szerb mellett, de a magyar nem állt vissza. Az apám szeptember 13-án írta meg a büntető feljelentést. A címzés: „Sreskom krivičnom sudu – Bečkerek.” Ekkor tehát nem Petrovgrad volt, nem is Veliki Bečkerek – bár a németek számára Grossbetschkerek igen.

Hadd idézem most nagyapám naplófeljegyzéseit a rákövetkező napokból (szeptember 18.–október 1.):

„IX. 18. és következő napokon németek menekülési készülődései. Romániából menekült svábok ide érkezése. A német falvakban elszórtan elhelyezkednek. – Erdélyből, a Székelyföldről lesújtó hírek. Kilakoltatások. Arad, Belényes elvesztése. A rádió komor híradásai.

IX. 26. egész nap hideg, őszi eső. Szerencsétlen kilakolt kivándorlók agyonfázott, agyonázott szomorú vándorlása.

IX. 27. A rádió nem titkolja: Magyarország a román és orosz egyesült támadások során igen súlyos helyzetbe jutott. Ma már Nagyvárad déli részén utcai harcok folynak. Battonyát, Belényest, Makót a magyarok kiűrtették. Az ellenség Szeged, Szőreg felé támad.

IX. 29. A reggeli rádió hírül adta, hogy magyar és német csapatok kiverték a román–oros ellenséget Nagyváradról délre. Egyébként folyik az elkeseredett harc az egész vonalon. – Bpestről 80 000 gyermeket vidéken helyeztek el. A menekültek, különösen Erdélyből kilakoltatott szerencsét-

lenek részére a bpesti vöröskereszt külön tudakozódó irodát szervezett, hogy a kérdezősködők könnyebben tudhassák meg, hogy hozzátartozóik hol húzódtak meg. Két nap óta állandóan esik. Jaj a szerencsétlen kilakoltatott menekülőknek. Borzalmas sors. Mi itt a Bánátban még otthonunkat őrizhetjük. Romániából igen sok ide menekült németet szétszítottak a bánáti sváb falvakba. Ezek sorsa sem irigylendő. Magukkal hozták egy-egy kocsira felfért ingóikat; minden egyebet otthonukban hagytak. Néhány ilyen kivándorlott – különösen Zsombolya és vidékéről – visszatért; mire hazaértek, otthonukat teljesen kifosztva találták. – Ha nekünk is mennünk kellene, bizonyára ez a sors érne bennünket. – De kérdés: lehetne-e visszatérésről szó.

IX. 30. Vagy 700 kocsin vonultak át a főutcán végig Aradác felé a német menekülők. Liebling és Zsombolya vidékéről jönnek s Bácska felé igyekeznek. Az egész úton veri őket az eső. Van közöttük sátras kocsi, de a többsége nyitott kocsin, gyermekekkel, asszonyokkal. A saroglyához kötve egy-egy tehén; ritkán kettő. Lovak, tehenek jól táplált erőben.

1944. október 1. Vasárnap. A menekülő kocsik átvonulása szakadatlanul tart. Az eső veri a szerencsétleneket. Úgy hírlík, hogy ez Románia területéről történő menekülés az okból, mert Románia a szovjettel megkötött békefeltételek szerint köteles 1 400 000 férfi és női munkaerőt a szovjetnek rendelkezésére bocsátani. Ezt a vállalt köteleességet Románia olyképp teljesíti, hogy területéről magyarokat és németeket szállít Oroszországba. Ez elől menekülnek a tehetősebb németek. Ezért ez a nagy átvándorlás. – A nap folyamán egymást követik a hírek az orosz–román seregek közeledéséről.”

Az aktában is van egy október 1-jével keltezett bejegyzés. Ez is olyan formátumú papíron készült, mely ma nem használatos. Valamivel szélesebb mint az A4-es, de rövidebb. Magyarul van rányomtatva, hogy „ügyfél”, „ellenfél”, „pertárgy”, „ügycsomó szám”. Nyilván Trianon előtti nyomtatvány, melyből annak idején többet vett az iroda, és így a papírlapok túléltek az országot. A nyomtatványon ott vannak a bevételek és kiadások. Ormos Mária 500 dinárt fizetett szeptember 12-én. Ez van a bevételi rubrikában. A kiadási rubrikában vannak a büntetőfeljelentés kiküldésének és okmánybélyegek költségei; ez 40 plusz 33 dinár, mellette a szeptember 15-ei dátum. A nyomtatványon az összegek után csak egy bejegyzés van, magyarul:

„A vádlott német; elmenekült. Az ügy megszűnt. 1944. X. 1.”

Szóval a szóváltást követő napokban a váltakozó áldozatsors a németeket is eléri. Nagybecskerekén még tart a német megszállás és hatalom, de egyre világosabb, hogy fordulat jön, és ezt tudomásul kell venni az ábrán-

Ügyfél:	<i>Oruoi Maria</i>	Pertárgy:		Ügycsomó szám	<i>12.254</i>
Ellenfél:	<i>Almolt István</i>	Bíróági szám:			

Folyó szám	Datum	T á r g y	Bevétel		Kiadás		Munkadíj	
			Din	p	Din	p	Din	p
<i>1432</i>	<i>15-12</i>	<i>hív. pénza / pénza.</i>			<i>100</i>			
<i>141</i>	<i>12-12</i>	<i>stranda fizet.</i>	<i>500</i>					
<i>1128</i>	<i>1918 1916</i>	<i>szóim. franci</i>			<i>100</i>			
		<i>A vádlott német; elmenekült.</i>						
		<i>Az ügy megegyés.</i>						
		<i>1944. X. 1.</i>						

dozóknak is. A jövő már nemcsak találgatás, világosan megjelentetik a Bánát romániai részéből idetörülő menekültek. Azt sem tudni már, melyik hatalomnak jár az adó. Lassan alaphangulattá válik a rettegés. Bánátban a németeknek van erre a legtöbb oka, de rettegés terjed a magyarok között is. Fél sok szerb is – fél a még ott lévő németektől, de sokan félnek a kommunizmustól is, az ismeretlentől is. Talán csak azon kevés zsidók körében, akik még Nagybecskerekben rejtőztek (és identitásukat is rejtegették) nem félt már senki a fordulattól. Úgy látták, hogy számukra rosszabb már nem jöhet – és igazuk volt. Aztán szökni kezdenek a becskerei németek. Erről sok mesét hallottam. Leginkább azt mondták, hogy azok mentek el, akiknek volt valami közüik a fasiszmushoz, és azok maradtak itt, akiknek nem terhelte semmi a lelkiismeretét. Ebben biztos van igazság, de sok olyan esetről is szól a helyi szájhagyomány, hogy nem a bűntudat, hanem egyszerűen a félelem miatt menekültek az emberek. Aztán a megtorlások azokat sújtották, akik itt maradtak. Emlékszem egy történetre, melyet gimnazista koromban hallottam. Most, amikor írom ezt a szöveget, próbálok visszaemlékezni a nevekre és utánajárni, bizonyosságot keresni, de sajnos nem megy. Erre a szüleim generációjában emlékezhetek, de ebből a generációból nemigen maradtak. Idejében kellett volna kérdezni. A történet szerint egy tehetős német (K.-val kezdődött a vezetékneve), akinek sok magyar és szerb barátja is volt, nem tudta eldönteni (mint sokan mások), hogy menjen vagy maradjon. Megkérdezte az egyik szerb barátját, egy becskerei mérnököt, aki csatlakozott a partizánokhoz – és a városba akkor még csak titokban jöhetett –, hogy menekülnie kell-e, ha jönnek a partizánok. A szerb barátja megnyugtatta. Azt mondta, hogy akikkel ő van, azok nem olyanok, mint a fasiszták, tudják, hogy K. rendes ember, tudják, hogy segítette is szerb barátait, nyugodtan maradhat. K. maradt. A történet szerint a partizán őszinte lehetett, de tévedett. Aztán a változás után mégis voltak kegyetlenkedések, K.-t is megölték. Amikor a szerb partizán hazajött és megtudta, mi történt, öngyilkos lett. Görög tragédiákban

olvastam ilyen történeteket. (Ezeket is Becskereken olvastam. A gimnázium óta nemigen olvastam görög tragédiákat.)

Visszatérve a 12 254. számú aktára, a bevonulást megelőző két hét rettegései közben Mathias Albrecht pálinkát főz, lekurvázza az albérlőjét, fejtegetve, hogy nem az élettársával, hanem kutyákkal lehet nemi kapcsolata. A nő pedig szintén nem a fasizmussal, antifasizmussal foglalkozik, nem bénítja meg a találgatás, hogy mit is hoz az oroszok bejövetele, hanem arra összpontosít, hogy lekurválták, és ügyvédhez fordul. Az apám is folytatja az ügyvédi rutint. Albrecht a vagyonával is kérkedik, hisz ingatlanjai is vannak, pálinkafőzdéje is van – aztán két hét múlva mindez értelmét veszti.

1944. október 1-jén még megjelenik a *Torontál* napilap. A fejlécen ott van, hogy 73. évfolyam, „Megjelenik naponta reggel”, hogy „Ára 3 dinár”. Előfizetési felhívás is volt még benne. Ezután többé nem volt becskerei magyar napilap.

Október 2-án hatoltak be az orosz csapatok és szövetségeseik Nagybecskerekre. Nagyapám erről így ír a naplójában:

„X. 2. Hétfő. Hírlik, hogy a betörő sereg Módost elfoglalva, elérte Szécsányt. A délutáni órákban már Szárcsa, Lázárföld, Klekk elesett. Az ágyúzás tegnap egész éjen át, ma egész nap mind közelebről hallatszik. Egy-egy srappel már Becskerekre is bevágódott. Szilánk megölte Cvejanov ipartestületi elnököt Piroskáék [a nagynéném] utcájában. Zorka, [az anyám] a gyermekek a pincében húzódnak meg. Valami légnymástól, úgy látszik, a folyosó egyik ablaka és a leányok szobája feletti felső világítás (Oberlicht) alsó üvegei darabokra törtek; erre a család engem is a pincébe parancsolt. [Erre a pincei tartózkodásra magam is emlékszem. Ötéves voltam. Piroska húgom egyéves. Emlékszem a nedvességre, a petróleumlámpákra, arra, hogy sokáig voltunk ott (bár nem tudom, milyen sokáig). A szüleim kártyáztak is. A nagyapám csak ült egy széken. Aztán felment a lakásba, hiába tartóztatták a szüleim.] Sokáig persze nem bírtam a maradást. Az ellenség előnyomulásának hírei egymást kergetik. Ágyúlövés és most már gépfegyverkattogás mind közelebb hallatszik. – A német polgári vezetők családjukkal a nap folyamán egymás után elhagyták a várat; hír szerint Aradácra és Zsablya felé s részben Titel irányában menekülnek. – A német katonaság a várost ellenállás nélkül kiürítette. Ez mentette meg Becskereket a bombázástól, dúlástól.”

Mathias Albrecht nem tartozott a „német polgári vezetők” közé. Lehet, hogy azért szökött, mert kötődött a megszállókhoz, lehet, hogy tett is valamit, de az is lehet, hogy a bűnei, melyekkel szökött, nem haladták meg

Aztán valósággá válik az, amitől a becskerekai németek rettegetek. Az első napokban a bevonuló oroszok és partizánok nem erőszakoskodnak, szabadságot hirdetnek, párbeszédet kezdeményeznek valamennyi itt élő népcsoporttal – de aztán egy esemény híre (utólag kiderült, hogy álhír) a háború indulatainak nyit szabad teret. Ismét nagyapám naplóját idézem:

„Október 10. A mai napon megszűnt a hirdetett szabadság szeplőtlen fogantatása. Az a hír terjedt el, hogy az éjjel egy szerb embert az utcán, valahol a luteránus templom mögötti utcában, meggyilkoltak. Erre a partizánok egyes városrészeket blokkiroztak s különösen a német utcában összefogdostak némelyek szerint 68, mások szerint 150 embert, ezeket arra a helyre kísérték, ahol az állítólagos gyilkosság történt, ott e szerencsétleneknek felső ruhát, cipőt le kellett vetniök s azután egyenként agyonlőtték őket. Az áldozatok között volna: dr. Weiterschan József ügyvéd, a rom. kat. hitközség alelnöke, dr. Heinermann Alajos orvos, két Porceller nevű mészáros stb. A Cindrényi-Gimpel és Benkovich is az elfogottak között lett volna; az előbbi szabadon bocsátották, mert valamelyik partizán felismerte, mondvá, ő itt Becskereken az egyetlen gyermekorvos, a másik meg bizonyította, hogy magyar [Bácskában ez nem segített volna]; így e kettőt kiengedték. A többi ott pusztult.”

Ezek között lehetett K. is? Ezek közé került volna Mathias Albrecht, ha marad? Megmentette az életét a szökés? Ezekre a kérdésekre nem tudok választ adni. Azt sem tudom, hogy mi lett Ormos Máriával. Tudom, hogy volt úgy, hogy egyeseknek nehézségei voltak csak amiatt, mert németeknél laktak. Vonatkozott ez Ormos Máriára és élettársára, Ursulescura? Vagy talán segített nekik a büntetőfeljelentés? Javított ez a besorolásukon az új előítéletek rendszerében? A németek alatt elsősorban a zsidósághoz tartozás vont maga után kirekesztő besorolást. Külön törvény szólt arról, hogy elkobzásra kerül minden zsidó és cigány vagyon. Aztán a felszabadulás után a németek kerültek célkeresztbe. Egy törvény szerint elkobzásra került minden német ingatlan, ha csak nem partizán volt vagy segítette a partizánokat az illető német. Van egy-két olyan ügyirat az irattárban, melyekben a nagyapám és az apám egy zsidó tulajdonost igyekeznek (sikertelenül) az elkobzástól megvédeni, majd pedig a borzalmakat túlélő tulajdonos azzal szembesül, hogy az új hatalom (Szerémségből jövő) tájékozatlan tisztviselői most német vagyonként veszik célba a házat, mert német neve van.

Menekülése előtt két héttel Albrecht úr a becstelen kis indulatok biztonságos világában mozog, és ott tartja Ormos Máriát is. A németiség, magyarság, románság nem gerjeszti a hevületeket, nem is célpontja azoknak. Nem téma a fasizmus vagy kommunizmus sem. A választóvonalak a

tulajdon és ennek a mindennapi kihatásai, férfiak és nők közötti számtalan feszültségtípus valamelyike, talán féltékenység is és bizonyosan arrogancia. És ez az, ami túlélte a faji megkülönböztetéseket, etnikai előítéleteket és üldöztetéseket, fasiszmust és kommunizmust.

*

Ezt a történetet két módon tudnám lezárni:

Először is, elmentem a Cara Lazara 43/a-ba. Ott nincs már sem Ormos, sem Ursulescu, sem Albrecht, sem pedig emlékezet bármelyikükre. Nemcsak a 12 254-es ügy van lezárva. És itt meg lehetne állni.

De más irányban is lehet konklúziót keresni. 1993 áprilisában egy nagyon érdekes írásban (a *Republikában* jelent meg) Mirko Tepavac a Milošević-rendszer történelemformáló láz-közösségeit és megosztásait taglalja. Magyarázza a „Samo sloga Srbina spašava” (Csak az egység menti a szerbet) jelszót a háború szövegkörnyezetében, és ezt írja: „Csak az egység nem fogja tovább menteni a szerbeket. Ha végre lehetetlenné válik a háború, a reménytelenül elszegényedetteket és a vagyontól ittasakat, a hatalomvágyó vezéreket és a cserbenhagyott követőket nem fűzi majd többé össze semmilyen egység. A háborút hirdetőik nagyon jól tudják, hogy miért volt »jobb a háború«, emiatt tartott oly sokáig, ezért volt olyan kegyetlen. Eljött az ideje, hogy az ál-megosztások helyet adjanak az igaziaknak, és talán ez az egyetlen jó ebben az átokban.”

Mária és Mathias a valódi megosztásoknál maradtak. Nehéz eldönteni, hogy ez-e az emberi valóság, vagy a történelem.